تەکنیکەکانی میتارۆمان لە دەقی (ناوێ لەم تێکستە بنێ)دا

د. فوئاد ڕەشید
(زانکۆی سەلاحەدین - کۆلێژی پەروەردەی بنیات)

پێشەکی

لەسەرەتاکانی سەدەی بیستەمەوە، ڕۆمان وەک ژانرێکی ئەدەبی لەڕووی فۆرم و بنیادی بابەتییەوە چەندین گۆڕانکاری و نوێکاری بەخۆیەوە بینیوە. یەکێک لەم گۆڕانکارییانە ئەوەبوو کە ڕۆمان وەک دەقێکی ئەدەبی، قسە لە ژانری ڕۆمان بکات و ڕۆماننووس گەمە هونەرییەکانی دەقەکەی بۆ خوێنەر ڕوون بکاتەوە. پرۆسەی ئەم گۆڕانکارییەش لەلایەن ڕەخنەگرانەوە بە زاراوەی میتارۆمان.(metafiction) ناونراوە.

دەقی ڕۆمانی کوردی- کەم و زۆر- کەوتۆتە ژێر کاریگەری ئەو گۆڕانکاری و نوێکارییانەی کە لە جیهاندا لە دنیای ژانری ڕۆماندا ڕوویان داوە. هەندێ لە ڕۆماننووسانی کورد وەک (عەبدوڵڵا سەڕاج، بەختیار عەلی، فەرهاد پیرباڵ) بەشێوازی جیاواز سوودیان لە تەکنیکەکانی میتارۆمان بینیوە، بەڵام (عەبدوڵڵا سەڕاج) پتر لە کەسانی دی مامەڵەی لەگەڵ (میتارۆمان)دا کردووە و لەنێو دەقەکانی سەڕاجیشدا دەقی (ناوێ لەم تێکستە بنێ) لەڕووی زەمینە و چەندایەتییەوە، نزیکترین دەقە لە میتارۆمانەوە. هەر ئەمەش هاندەر و زەمینە سازکەری ئەنجامدانی ئەم لێکۆڵینەوەیە بوو. زێدەباری نەبوونی لێکۆڵینەوەی تێروتەسەل لە چوارچێوەی ئەم بابەتەدا. لەم لێکۆڵینەوەیەدا هەوڵ دراوە تەکنیکەکانی میتارۆمان لە دەقی ناوبراوی سەڕاجدا بخرێنە ڕوو، لەم پێناوە و لەبەر پێداویستی بابەتیانەی باسەکە، لێکۆڵینەوەکەمان بەسەر سێ تەوەرەدا دابەش کردووە:

١- میتارۆمان: چەمک و تەکنیک.

٢- ئەدگارە هونەرییەکانی میتارۆمان لەدەقی (ناوێ لەم تێکستە بنێ)دا.

٣- دەقی (ناوێ لەم تێکستە بنێ) لە بەرانبەر ڕەخنەکانی میتارۆماندا.

ئەوەی جێگای سەرنج و توێژینەوەیە (سەڕاج) لەگەڵ پراکتیک کردنی چەند بنەمایەکی میتارۆماندا، توانیوێتی دەقەکەی لە کارێکی فۆرمالیستییانەی ڕووت دووربخاتەوە، ئەمەش بەوەی لەپاڵ گەمەی ئیستێتیکیدا، چەندین کێشەی نەتەوایەتی و کۆمەڵایەتی و شارستانی لە شوێنی شیاوی خۆیاندا وروژاندووە. بێ گومان ئەم کارەی سەڕاج زێدەباری ئەوەی شیان و ڤیانی ڕۆماننووس بۆ کارەکەی دەردەخات، هەنگاوێکیشە بۆ نوێکردنەوەی دەقی ڕۆمانی کوردی.

تەوەری یەکەم: میتاڕۆمان (چەمک و تەکنیک)

یەکێک لە تایبەتمەندییەکانی ڕۆمان، وەکو ژانرێکی ئەدەبی ئەوەیە کە بەشێوەیەکی یەکجارەکی لەنێو چوارچێوەیەکی ئیستێتیکی دیاریکراودا جێگیر نەبووە، لەم بارەیەوە میخائیل باختین، (١٨٩٥-١٩٧٥) ئاماژە بەوە دەکات کە ڕۆمان «ژانرێکە بەردەوام لە گەشەکردن و پەرەسەندندایە، بەو مانایەی نەگۆڕی و داخراوی ڕەت دەکاتەوە» (١).

(باختین) لەناو ئەم گەشەکردن و گۆڕانکارییانەدا ئاماژە بە چوارچێوەی هونەریی ڕۆمان دەکات و پێی وایە ڕۆمان «بەردەوام لە پێداچوونەوەی فۆرمەکانی دیکەی پێشتری خۆیدایە» (٢)

(ڕۆجەر ئالان) بەشێوەیەکی گشتی هۆکاری ئەم گۆڕانکارییە بەردەوامە بەوە لێک دەداتەوە کە ڕۆمان «لە بنچینەدا پرۆسەی گۆڕان بەرجەستە دەکات» (٣) هەربۆیە ڕۆمان «خۆشی وەبەر شالاوی گۆڕانکارییەکان دەکەوێت» (٤) و بەردەوام بە فۆرم و نێوەرۆکی تازەوە دێتە ئاراوە.

لە چوارچێوەی ئەم گۆڕانکاری و نوێکارییەی دنیای ڕۆماندا، لەسەرەتاکانی سەدەی بیستەمەوە، چەندین شێواز و تەکنیکی نوێی ڕۆماننووسین سەری هەڵداوە. یەکێک لەم شێوازە نوێیانە بریتی بوو لە شیکردنەوە و شرۆڤەکردنی «لێکۆڵینەوەی هونەری ڕۆمان خۆی لەنێو ڕۆماندا» (٥). لەم میانەشدا ڕۆماننووس، پتر کاری لەسەر بەشداری کردن و دواندنی خوێنەر و شیکردنەوەی ڕەگەزە پێکهێنەرەکانی دەقی ڕۆمان دەکرد. ئەم کردەیە لەلایەن ڕەخنەگرانەوە بە زاراوەی جیاجیا ناونراوە وەک (میتاڕۆمان) و (meta fiction) خودی ئەم زاراوەیەش بۆ یەکەمین جار لە ساڵی ١٩٧٠دا (ولیەم ج. گراس) لەمیانی کتێبێکیدا بەکاری هێناوە بەناوونیشانی (ئەدەبی چیرۆکنووسی و شێوەکانی ژیان) بووە(٦). بە بۆچوونی پاتریشیا ووچ (Patricia Waugh)، میتاڕۆمان بەشێوەیەکی بەرچاو لە ساڵانی شەستەکان و حەفتاکانی سەدەی ڕابردوودا بڵاو بووەوە(٧).

١-١: چەمکی میتاڕۆمان (meta fiction):

سەرەتا پێویستە ئاماژە بەوە بکەین کە داڕشتنی خودی زاراوەی (meta fiction) لە زاراوەی (میتازمان-meta language)ەوە سەرچاوەی گرتووە. زانای زمانناسی (ل.یلمسیلیف) زاراوەی (میتازمان)ی بەوە پێناسە کردووە کە «زمانێکە لە جیاتی ئەوەی ئاماژە و نیشانە بێت بۆ ڕووداو و هەڵوێست و کەرەستەی غەیرە زمانەوانی لەجیهاندا، ئاماژە و نیشانەیە بۆ زمانێکی دی. زمانێکە، زمانێکی تر دەکاتە بابەتی خۆی..» (٨) لەم سۆنگەیەوە (meta fiction) وەک پرۆسەیەکی ئیستێتیکی، ڕۆمانێکە لە هونەری ڕۆمان دەدوێت، گێڕانەوەیەکە شێواز و ڕەگەزەکانی خۆی (گێڕانەوە) دەخاتەڕوو(٩). هەر لەم ڕوانگەیەوەیە کە ڕەخنەگر و باسکارێکی ئەکادیی وەک (د. محەمەد عەنانی) زاراوەی (metanarrtive) بەمانای (ڕۆمان لەنێو ڕۆماندا) پێناسە دەکات(١٠).

میتاڕۆمان، وەک زۆربەی چەمک و زاراوە ئەدەبییەکان بە دەربڕینی جیاواز و لە گۆشەنیگای جیاوازەوە پێناسە کراوە، بۆیە بۆ باشتر ناسینی چەمکەکە، چەند پێناسەیەک دەخەینەڕوو:

بەلای (جێرمی هۆسرن)ەوە زاراوەی (meta fic-tion) ئەو جۆرە ڕۆمانە دەگرێتەوە کە دەربارەی هونەری ڕۆمان خۆبەتی، لێرەشدا ڕۆماننووس، تەکنیک و گەمە

عەبدوڵلا سەراج

هونەرییەکانی دەقەکە شرۆڤە دەکات و لەم میانەشدا دەکەوێتە قسەکردن و جۆرێک لە گاڵتەکردنیش لەگەڵ خوێنەردا(١١).

(محەمەد عەنانی) لە فەرهەنگی زاراوە ئەدەبییەکاندا لەبەرانبەر زاراوەی (meta fiction) نووسیویەتی:

«قصة عن قصة، ميتاقصة.

(انظر meta language):(١٢)

واتا: چیرۆک دەربارەی چیرۆک، میتاچیرۆک

(بڕوانە: meta language)

بەم شێوەیەش پێناسەی (meta language)ی کردووە:

«لغة تصف اللغة، لغة وراء اللغة، ميتالغة»(١٣).

واتا: زمانێک باسی زمان دەکات، زمانێک لەودیو زمانەوە، میتازمان.

لەم ڕوانگەیەوە (د. محەمەد عەنانی) هاتۆتە سەر پێناسەی (meta fiction) و دەڵێت «میتاچیرۆک واتا ئەو چیرۆکەی کە لەناواخنیدا، یان قسە لەسەر چیرۆکی دی دەکات، یان قسە لەسەر خودی خۆی و شێوازەکانی گێڕانەوەی خۆی دەکات»(١٤).

هەندێ لە ڕەخنەگران ئەم گۆڕانکارییەی ڕۆمان بەکردەی گێڕانەوەوە گرێ دەدەن و هەر بەم زاراوەیەشەوە ناوی دەنێن. لەم ڕوانگەیەوە لەجیاتی زاراوەی (meta fiction) زاراوەی (metanarrtive) بەکاردەهێنن، بۆ نموونە (جیرالد برنس) لە پێناسەی زاراوەی (metanarrtive= میتاگێڕانەوە)دا دەڵێت: گێڕانەوەیەکە، کە خودی گێڕانەوە دەبێتە بەشێک لە بابەتەکەی. بەشێوەیەکی وردتر، گێڕانەوەیەکە ئاماژە بەڕەگەزە پێکهێنەرەکانی خۆی دەکات و لە خۆی دەکۆڵێتەوە. ئەم جۆرە گێڕانەوەیەش کە ڕەنگدانەوەی خودی خۆیەتی، دەبێتە گێڕانەوەی گێڕانەوە..»(١٥).

هەر لەچوارچێوەی بەکارهێنانی، زاراوەی جیاواز، بەهەمان ماناو مەبەستی میتاڕۆمان، هەندێ لە نووسەر و ڕەخنەگران، زاراوەکانی(surfiction= لەسەرووی ڕۆمان) و (ڕۆمانی post modernism) بەکاردەهێنن.

(ڕیمۆن فریدمان) زاراوەی (surfiction) بۆ ئەو جۆرە ڕۆمان و چیرۆکانە بەکاردەهێنێت کە قسە لەسەر چۆنیەتی نووسینی چیرۆک دەکەن(١٦)، بەڵام (د. محەمەد عەنانی) زاراوەی (surfiction) گرێ دەداتە زاراوەکانی (modernism) و (post modern-ism)ـەوە، پێی وایە (surfiction) جۆرێکی تایبەتییە لە (ڕۆمانی پۆست مۆدێرنیزم) کە گرنگی دەداتە خودی گێڕانەوە لەنێو ڕۆماندا، بەو مانایەی کە نووسەر هێندە لە خەمی ڕواڵەتە هونەرییەکانی دەقنووسیندایە، ئەوەندە گرنگی ناداتە واقیعی دەرەوەی دەق(١٧).

جیاوازی زاراوەکان تا ڕادەیەک، لە جیاوازی شێواز و تەکنیکە هەمەجۆرەکانی دەقەکانی میتاڕۆمان سەرچاوەی گرتووە، چونکە میتاڕۆمان هەروەکو ڕەخنەگر و ڕۆماننووس (دێڤید لۆرج) ئاماژەی پێ داوە پتر لە شێوازێکی هەیە(١٨)، هەر لێرەشەوە پتر لە زاراوەیەک سەری هەڵداوە. بە بۆچوونی (پاتریشیاوچ) زاراوەی (meta fiction) زاراوەیەکی کراوە و بەرفراوانە، ژمارەیەکی زۆر لە دەقە ئەدەبییەکان دەگرێتەوە(١٩).

لێرەوە ناوبراو پێی وایە کە جۆرەکانی تری ڕۆمان وەک (antinovel= دژە ڕۆمان) و (ڕۆمانی ناڕیالیزمی) جۆرێکن لە (میتاڕۆمان)؛ چونکە ئەمانە ئەگەر لە هەندێ وردەکاریدا جیاواز بن، بەڵام هەموویان لەوەدا هاوبەشن کە «خەیاڵێکی چیرۆکییانەی لەخۆ گرتووە، کە هۆشمەندییەکی خودیی دەبەخشێتە بنیادە تایبەتییەکەی کە چەمکی زمانە»(٢٠). کەواتە بە چاوپۆشینمان لە جیاوازی زاراوەکان، دەکرێ بڵێین لە خوێندنەوەی ناوەرۆکی پێناسەی زاراوەکاندا، دەردەکەوێت کە زاراوەی میتاڕۆمان و زاراوە هاوماناکانی دی، ئاماژەن بۆ ئەو گۆڕانکاری و نوێکارییەی کە لە تەکنیکی نووسین و داڕشتنی دەقی ڕۆماندا کراوە، لە بواری بەشداریکردنی خوێنەر و ئامادەکردنی ڕۆمانێک لەنێو دەقی ڕۆمانێکدا و پەردە هەڵماڵین لەڕووی گەمە هونەرییەکانی گێڕانەوە لەنێو خودی ڕۆمانەکەدا. هەڵبەتە میتاڕۆمان لەنێو ئەو گۆڕانکارییانەدا، زیاتر بە چەند تەکنیکێکی تایبەتی ناسراوە کە لە بەشی دووەمی ئەم تەوەرەیەدا بەکورتی باسیان لێوە دەکەین:

١-٢: میتاڕۆمان: تەکنیک

گەمە ئیستێتیکییەکانی دەقەکانی میتاڕۆمان، ئەگەرچی جیاواز و فرەجۆرن، بەڵام دەکرێ بەشێوەیەکی گشتی، لەم چوار جەمسەرەوە دیارییان بکەین:

یەکەم: پێوەندی کردن بەخوێنەرەوە:

لەدەقی میتارۆماندا، هەندێ جار نووسەر بە مەبەستی بەشداری پێ کردنی خوێنەر لە پرۆسەی نووسین و داهێناندا، بەشێوازی جیاواز پێوەندی بە خوێنەرەوە دەکات و دەکەوێتە دواندنی. ئەم پێوەندی کردنەش، زیاتر لەم حاڵەتانەدا بەرجەستە کراوە:

نووسەر فێڵە هونەرییەکانی دەقەکەی خۆی بۆ خوێنەر ئاشکرا دەکات و تەنانەت هەندێ جار پرسێکی گوماناویشی پێدەکات، دەربارەی هەڵبژاردنی تەکنیکێک لە تەکنیکێکی دیدا. بۆ نموونە (کلۆد مۆریاک) لە رۆمانی (گەورە کردنەوە)دا دەربارەی هەڵبژاردنی تەکنیکی خۆدواندن بۆ دەقەکەی بە دوودڵییەوە، پرسیار ئاراستەی خوێنەر دەکات(٢١).

لەم بارەیەوە هەندێ لە رەخنەگران ئاماژە بەوە دەکەن کە دەقی هاوچەرخ بە پێچەوانەی رۆمانی کلاسیکییەوەن نەک هەر هەوڵی شاردنەوەی تاکتیکە هونەرییەکانی خۆی نادات، بەڵکو (چۆنیەتی پێکهاتەی ئیستێتیکییانەی خۆی دەخاتە بەرچاوی خوێنەر و بەلای (ریکاردۆ)وە، ئەم کردەیەش ئاراستەیەکە زیاتر توانایی و چالاکی رەگەز و ئەدگارە فۆرمییەکان بەرجەستە دەکات)(٢٢).

حاڵەتێکی دی پێوەندی کردن بە خوێنەرەوە، بەمەبەستی گومان خستنە دڵی و سەراسیمە کردنێتی. گومان کردنی لەرووداوەکانی نێو دەقەکە، یان لە هەبوون و نەبوونی تەکنیکێکی گێرانەوە(٢٣).

داوا کردن لەخوێنەر: دەشێ ئەم داواکردنە بە چەند شێوەیەک بێت، هەندێ جار رۆماننووس داوا لە خوێنەر دەکات کە چەند لاپەڕە و برگەیەکی دیاریکراو بۆ جاری دووەم و سێیەم بخوێنێتەوە. هەندێ جار رۆماننووس بەچەند ئەنجامێک کۆتایی بە رۆمانەکەی هێناوە و داوا لە خوێنەر دەکات کە کۆتاییەکیان هەڵبژێرێت. بۆ نموونە رۆماننووسی ئینگلیزی «جۆن فاولز» رۆمانی (ژنی ئەفسەرە فەرەنسییەکە- ١٩٦٩)ی «بە چەند شێوەیەکی جیاواز کۆتایی پێ دێنێت و داوا لە خوێنەر دەکات کە هەرکامیان پەسند دەکات هەڵی بژێرێ»(٢٤)، یان هەندێ جار گێرەرەوە داوا لە خوێنەر دەکات بێتە نێو رەوتی رووداوەکانەوە و یارمەتی یەکێک لە کەسایەتییەکان بدات(٢٥).

تەوەری دووەم: تۆپۆگرافیای دەق:

مەبەست لەم تەکنیکە ئیشکردنی نووسەرە لەسەر رووبەری لاپەڕەکان، بەمانای چۆنیەتی و چەندایەتی دابەشکردنی رستە و پەرەگرافەکان بەسەر رووبەری کاغەز و لاپەڕەکاندا. بۆ نموونە رۆماننووسی ئینگلیزی (ب.س.جۆنسۆن) لە رۆمانی (ئەلبێرت ئەنجیلۆ-١٩٦٤) «هزر و دیالۆگی لەمیانی دوو ستوونی دوو لاییدا لەهەمان لاپەڕەدا داناوە و چەند کونێکی لەرووبەری لاپەڕەکاندا کردووە، بەشێوەیەک کە خوێنەر برگەی داهاتوو دەبینێت»(٢٦)، یان رۆماننووس (فلان ئۆبرین) لە رۆمانی (خەڵکانێکی موسافیر)دا «کاتێ یەکێ لە کەسایەتییەکان تووشی دڵەکوتێ دەبێت، رۆماننووس بۆ بەرجەستەکردنی کاریگەری ئەم حاڵەتە لاپەڕەیەکی بەتەواوی رەش کردووە»(٢٧).

تەوەری سێیەم: ئامادەبوونی رۆمان لەنێو رۆماندا:

ئەم تەکنیکە زیاتر لەدوو شێوەدا بەرجەستە کراوە،یان رۆمانێک لەناواخنی خۆیدا رۆمانێکی لەخۆ گرتووە، بۆ نموونە لەم میانەدا رەخنەگران ئاماژە بە رۆمانی (at swim-two-birds)ی رۆماننووس (فلان ئۆبرین)

دەکەن کە لە چوارچێوەی ڕووداو و بەسەرهاتەکانی نێو ڕۆمانەکەدا، ڕۆمانێکی دی، گێڕانەوەیەکی دی (بە بەسەرهات و ڕووداوەوە) ئامادەیی هەیە(٢٨). شێوەی دووەم بریتییە لەوەی کە ڕۆمانێک باسکردن و شیکردنەوەی هونەری ڕۆماننووسی دەکاتە ناوەڕۆکی خۆی. لێرەدا ئاماژە بەڕۆمانەکەی (ئاندرێ جید) دەکرێ کە بەناوونیشانی (ساختەکارانی پارە)وەیە، بەڕای (بێرنارد بەرگۆنزی) ئەم ڕۆمانە نموونەیەکی باشی ئەو جۆرە ڕۆمانەیە، کە دەربارەی ڕۆماننووسین(٢٩). دەشکرێ هەردوو شێوەکە لەدەقێکدا ئاوێتەی یەکدی کراین، بۆ نموونە (میوریک سبارک) لە ڕۆمانی (سەرەخۆشیکەران= المعزون)دا بەسەرهاتی کچێک دەگێڕێتەوە کە سەرقاڵی نووسینی لێکۆڵینەوەیەکە دەربارەی فۆرم لەڕۆمانی نوێدا(٣٠).

تەوەری چوارەم: ئامادەبوونی هۆشمەندیی ڕەخنەیی لەنێو ڕۆماندا:

ئەدگارێکی دیکەی دەقێکی میتاڕۆمانی ئەوەیە کە ڕۆماننووس باسی چەند بابەتێکی ڕەخنەیی پێوەندیدار بە تەکنیکی ڕۆمانەوە، تێکەڵ بە کردەی گێڕانەوە دەکات، یان ڕۆماننووس هەر خۆی جۆرە هەڵسەنگاندنێکی دەبێت دەربارەی ڕادەی چالاکی و ناچالاکی لەو شێواز و تەکنیکانەی بەکاریان دەهێنێت(٣١). دیارە ئەم جۆرە مامەڵە کردنە لەگەڵ دەقدا، نیشانەی توانایی ڕۆشنبیری و ڕەخنەیی ڕۆماننووس دەخاتە ڕوو، لەلایەکی دیکەشەوە ئاگادارکردنەوەی خوێنەرە لە گەمە هونەرییەکانی ناو دەق، ئەمەش بە مەبەستی پتر بەشداری پێ کردنی لە پرۆسەی داهێناندا.

بەشێوەیەکی گشتی دەتوانین بڵێین، ئاوێتەکردنی ئەم تەکنیک و شێوازە جیاوازانە لەگەڵ بنیادی هونەرییانەی ڕۆماندا، ڕەتکردنەوەی شێوازە کلاسیکییەکانی ڕۆمانی ڕیالیزمییە و هەوڵدانێکە بۆ داهێنانی شێواز و تەکنیکێکی نوێی ڕۆماننووسین کە خۆی لەخۆیدا گەڕانە بەدوای دیتنەوەی «گۆشەنیگایەکی نوێ بۆ پێوەندی نێوان نووسەر و چیرۆک و واقیع» (٣٢). بێ گومان ئەم وەرچەرخان و گۆڕانکاری و نوێکارییەش زادەی گۆڕانکارییەکانی قۆناغی خۆیەتی.

٢- ئەدگارەکانی میتاڕۆمان لەدەقی (ناوێ لەم تێکستە بنێ)دا:

(ناوێ لەم تێکستە بنێ) ناوونیشانی دەقێکی ڕۆماننووس (عەبدوڵڵا سەڕاج)ە. ئەم کتێبە کە لەسەر بەرگەکەی نووسراوە (ڕۆمان)* بەقەبارەی (٢٢×١٥سم)ە و لە دووتوێی (٢١٣) لاپەڕەدا، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی (ئاراس) لەساڵی (٢٠٠٦) بڵاوی کردۆتەوە.

دەقی (ناوێ لەم تێکستە بنێ) بەرهەمێکی دیکەی نوێخوازانە و ئەزموونگەرییانەی (عەبدوڵڵا سەڕاج)ە** لەم دەقەدا سەڕاج زیاتر لەهەر دەقێکی دیکەی و بەشێوازی جیاواز ئەدگار و تەکنیکە هونەرییەکانی میتاڕۆمانی بەرجەستە کردووە. لەم دەقەدا سەڕاج جیا لەهەر دەقێکی پێشووتری، لەسەر بەرگی کتێبەکە و لەڕێگای ناوونیشانەکەیەوە، خوێنەر دەدوێنێت و داوای لێدەکات ناوێک بۆ ئەم تێکستە هەڵبژێرێت. لێرەدا (ناو- ناوێ) دەکەوێتە بەردەم دوو خوێندنەوە، ڕەنگە مەبەستی نووسەر لە (ناوێ) دیاریکردنی ناسنامەی ئەدەبییانەی تێکستەکە بێت. بەو مانایەی (عەبدوڵڵا سەڕاج) بە خوێنەر بڵێت، دەقێکی ئاوام خستۆتە بەردەستت فەرموو بەچی ناوی دەبەیت؟ (ڕۆمان)، یان شتێکی دیکە لەدەرەوەی پێناسەی باوی ڕۆمان؟!، یان مەبەستی نووسەر لە (ناوێ لەم تێکستە بنێ)دا هەڵبژاردنی ناوونیشانێکە بۆ پوختەی بەسەرهات و ڕووداوەکانی نێو دەقەکە. ئەم بۆچوونە ئەو کاتە زیاتر ئامادەیی دەبێت کە بوونی زاراوەی (ڕۆمان) لەسەر بەرگی کتێبەکە لەبەرچاو بگیرێت، بەهەرحاڵ مەبەست لەهەر کامێکیان بێت، دانانی ئەو ڕستەیە لەسەر بەرگی کتێبەکە بۆ خۆی لەخۆیدا بوارپێدانە بە خوێنەر بۆ بەشداری کردنی لە پرۆسەی داهێنان و بانگ کردنێتی بۆ ئەوەی لەئاست دەقەکەدا قسەی خۆی هەبێت، ئەمەش ئەدگارێکی گرنگی میتاڕۆمانە.

سەرنج دەدەین زێدەباری ناوونیشان (سەڕاج)، لەم چەند لایەنەوە شێوازی میتاڕۆمانی لەدەقی (ناوێ لەم تێکستە بنێ)دا، بەرجەستە کردووە.

٢-١: پێوەندی کردن بەخوێنەرەوە:

دەقی (ناوێ لەم تێکستە بنێ) دەقێکە لەناوونیشانی

سەر بەرگەکەیەوە تا دەگاتە دوا پەرەگرافی دەقەکە، بەشێوەی جیاواز- ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ- پێوەندی بە خوێنەرەوە دەکات و هەندێ جار دەیدوێنێت و هەندێ جاریش بواری بەشداری کردنی لە تێکستەکەدا بۆ دەڕەخسێنێت. ڕواڵەتەکانی ئەم جۆرە پێوەندی کردن و دواندن و بوارپێدانە لەم چەند نموونەیەدا دەخەینە ڕوو:

هەندێ جار (ڕۆماننووس- گێڕەرەوە) ڕاستەوخۆ خوێنەر دەدوێنێت و دەیەوێت بیخزێنێتە نێو چوارچێوەی کردەی گێڕانەوەوە. ئەم کردەیە هەندێ جار بێ هیچ پێشەکییەک و لە پڕێکدا ڕایی کراوە، بۆ نموونە لەپاری دووەمدا لە گەرمەی کردەی گێڕانەوەدا و لە باسکردنی بارودۆخی لایەنێکی ژیانی کەسایەتی (ئاپۆ ڕەشید)دا لە پڕێکدا گێڕەرەوە دەڵێت «جا بۆ نایەیت و جلەوی گێڕانەوەم لێ وەربگرێ!! ئەوسا سەرپشک بە چۆنی ڕادەوەشێنی. ئەگەر..، نا پیچێک دان بەخۆتا بگرە و گوێیەکانت ڕاتەکێنە.. باشە» (٣٣).

هەر لەدرێژەی باسکردنی کەسایەتی ناوبراودا دەڵێت «.. ئەوە دیسان قسەت پێ بڕیم.... ئا لەگەڵ تۆمە خوێنەری بەڕێز» (٣٤).

هەندێ جاریش ناراستەوخۆ خوێنەر دێنێتە نێو پرۆسەی گێڕانەوەوە: «ئەوە چ زوو، لەجیاتی باس لەخۆی بکات، ئەو جووتەی بەسەرکردەوە!!»

دەنگی خوێنەر پەردەی گوێی منی گێڕەرەوەی لەراندەوە.

ئەی تۆ پەلەی چیتە! دان بەخۆتا بگرە و داوی گوتنی ئارام مەپسێنە» (٢٥).

دەتوانین بلێین ئەم جۆرە دواندنانە، بە مەبەستی کەمەندکێش کردنی خوێنەرە بەرەو دەق و جۆرە زەمینە سازییەکە بۆ بەجەمسەربوونی خوێنەر لە پرۆسەی گێڕانەوەی ناو دەقەکەدا. وەک لەکۆتایی پاری چوارەمی دەقەکەدا دەبینرێت کاتێ (ڕۆماننووس- گێڕەوە) لەگەڵ دەربڕینی بیروبۆچوونی (ئارام)دا کە کەسایەتی سەرەکی دەقەکەیە، بیروڕای خوێنەریشی- هەڵبەت بەزەینی خۆی- هێناوەتە ئاراوە(٣٦).

ئەم گرنگی پێدانەی نووسەر بەخوێنەر، کارێکی هەڕەمەکییانە نییە و لە تێڕوانینی نووسەرەوە دەربارەی پرۆسەی داهێنان سەرچاوەی گرتووە. ئەگەرچی ڕۆماننووس بە کردەوە لەناوونیشانی سەربەرگی دەقەکەیەوە و هەر لە پاری دووەمی دەقەکەیەوە، بە شێوەی جیاواز خوێنەر دەدوێنێ، بەڵام دواتر لەدوا پاری دەقەکەیدا کە پاری دەیەمە.. نهێنی ئەم گرنگی پێدانەیان بە خوێنەر بۆ ئاشکرا دەکات و ئاماژە بەوە دەکات کە «ئەدەب گەرەکە ئاڵوگۆڕ و تەفاعولی نێوان سێکوچکەی: داهێنەر، تێکست، وەرگر بێت..» (٣٧).

ئەمەش لەلایەک کاری ڕۆماننووس دەردەخات کە لە هەردوو ئاستی تیۆری و پراکتیکیدا دەقەکەی بنیاد ناوە و لەلایەکی دیکەشەوە ئاماژەیەکە بە هۆشیاریی ڕۆماننووس بەتیۆری شیعرییەتی هاوچەرخ و باوەڕبوونی بەم تیۆرە کە جەخت لەسەر ڕۆڵی خوێنەر لەکردەی نووسیندا دەکاتەوە.

٢-٢: ئامادەبوونی ڕۆمان وەک ژانرێکی ئەدەبی:

هەروەکو لەتەوەری یەکەمی ئەم توێژینەوەیەدا ئاماژەمان بەوە کرد، کە دوور نییە لە دەقێکی میتاڕۆمانیدا، ڕۆماننووس خودی هونەری ڕۆمان وەک ژانرێکی ئەدەبی و پرۆسەی ڕۆماننووسین تێکەڵ بەدەقی خۆی بکات و بیکاتە جەمسەرێکی بابەتیانەی دەقەکەی. لەم چوارچێوەیەدا پێمان وایە دەقی (ناوێ لەم تێکستە بنێ) دەقێکە قسە لەسەر کێشە ئیستێتیکییەکانی خۆی دەکات، لەڕووی جۆری ناسنامەی ئەدەبییانەی دەقەکەوە. بۆ ئەم مەبەستەش لەچۆنێتی ناوونیشانی دەقەکەوە دەست پێ دەکات و هەر خۆی لەجیاتی خوێنەر چەند پرسیار و وەڵامێکی گریمانەیی دەخاتە ڕوو، وەک:

«دەشێ نۆڤلێتی بێ ناو بنووسرێت؟!

ئەدی خوێنەر چۆنایی پێناسەی بکات؟!

مەگەر بێژێ: نۆڤلێتە بێ ناوەکە...

یان ئەو نۆڤلێتەی کە نووسەرەکەی ناوەکەی لەیاد چووبوو!!

یان بە ئەنقەستی ناوەکەی فەرامۆش کردبوو!!(٣٨).

لێرەدا ڕۆماننووس ئەگەری ڕوودانی لێکدابڕانی خوێنەر لە پێکهاتەی ئیستێتیکییانەی تێکستەکەی لەبەرچاو گرتووە؛ بۆیە هەر زوو خۆی دەرگای کێشەکەی کردۆتەوە و هێدی هێدی بەدەم گێڕانەوەوە، هەوڵی قایلکردن و تێگەیاندنی خوێنەر دەدات لە ئاست ناسنامەی ئەدەبییانەی دەقەکە. لەم سەروبەندەشدا و لەپێناو دەرخستنی تایبەتمەندێتی ئەم ناسنامەیەدا، نووسەر

قسەی لە هەندێ ڕەگەز و تەکنیکی هونەری ڕۆمان کردووە. بۆ نموونە چەند جارێک ئاماژە بە کەسایەتی نێو ڕۆمان دەکات کە کەسایەتییەکی کاغەزییە، بەو مانا و مەبەستەی کە ئەم جۆرە کەسایەتییە، گواستنەوەیەکی فۆتۆکۆپییانەی نێو واقیع نییە، بەڵکو کەسایەتییەکە دروستکراوی خەیاڵێکی هونەرییانەیە و بوونی لە سنووری بوونی دەقدایە. بۆ نموونە لە لاپەڕەکانی (٥٢، ١٠٥، ١٣٢)ی دەقەکەدا ئەم جۆرە ئاماژە کردنانە بەرچاو دەکەوێت، یان هەندێ جار ئاماژە بە ڕەگەزەکانی نۆڤلێت و تەکنیکەکانی گێڕانەوە دەدات، بۆ نموونە:

«... ئەگەر ئارام بە دەستێوەردانی نەزانێ، ئاوا پێکهاتە گرنگەکانی نۆڤلێتت بۆ دەژمێرم..

....

بە زۆر بڵێی نەزانیت ئەمانەن: تەکنیکەکانی گێڕانەوەی جێناوەکان، کەسێتی، ناوەرۆک، جێ، تانوپۆ، کات، پشتەکی (Backround)، هێما (Symbol) وێنە، زارگۆیی و ناخگۆیی.

وابزانم یازدەم ژمارد، بە گۆشەنیگاوە دەبنە دوازدە..» (٣٩)، یان لە پاری حەوتەمی دەقەکەدا ڕۆماننووس لەسەر زاری گێڕەرەوە، کەسایەتییەکانی نێو تێکستەکەی پۆلێن دەکات بۆ کەسێتی سەرەکی و لاوەکی:

«ئەگەر بێت و کەسێتییەکانی ئەم تێکستە دابەش بکەینە دوو لایەنداری سەرەکی و... لاوەکی، ئەوا شەش ناومان بەرگوێ کەوتووە..» (٤٠).

ئەم جۆرە ئاماژە کردن و ڕوونکردنەوانەی ڕۆماننووس کارێکی لەخۆڕا و هەڕەمەکییانە نییە، بەڵکو ستراتیژیەتییەکی لە پشتەوەیە، ئەویش شرۆڤە کردن و پێناساندنی ناسنامەی ئەدەبییانەی تێکستەکەیەتی، لەم پێناوەدا هەندێ جار بەگشتی ئاماژە بە ڕەگەز و تەکنیکی ڕۆمان دەدات و هەندێ جاریش سەرنجێکی نزیک بەتێکستەکەی دەخاتە ڕوو. بۆ نموونە کاتێ هەوڵی ڕوونکردنەوەی چەمکی میتانۆڤلێت دەدات و پرسیارێکی لەبارەوە دەخاتەڕوو.

«... ئەوا زانیمان کە نۆڤلێتی نوێ چییە، ئەی میتانۆڤلێت؟

منی گێڕەرەوە لەجیاتی کاکە ئارام دەوم لەتۆی خوێنەری هێژا نا.

منیش ئەمە دوایین وەڵامم دەبێت. میتانۆڤلێت واتا: نۆڤلێتی ناواقیعی لەبارەی خودی نۆڤلێتەوە.. دەبا بۆتی ڕۆشنتر بکەمەوە.. نۆڤلێتەکە لەمەڕ چۆنیەتی نووسینی نۆڤلێت و کۆڵەکەکانی تەکنیک و جوانسازی و..» (٤١).

لێرەدا ڕۆماننووس ناڕاستەوخۆ بەخوێنەری ڕادەگەیەنێت، کە ئەم تێکستەی بەردەستت (ناوێ لەم تێکستە بنێ)دا دەقێکە سەر بە میتاڕۆمانە، واتا ڕۆمانێکی ئاسایی و کلاسیکی نییە. ئەمەش بۆ خۆی لەخۆیدا لەلایەک ڕادەی هۆشمەندیی ڕەخنەییانەی نووسەر دەخاتەڕوو سەبارەت بەو بوارە ئیستێتیکییەی کە تێکستەکەی تێدا داڕشتووە، لە لایەکی دیکەشەوە یارمەتیدانی خوێنەرە بۆ پتر ئاشنابوونی بە سیما و سنووری هونەرییانەی تێکستەکە، لێرەشەوە پێوەندی نێوان خوێنەر و دەق بەهێزتر دەبێت بۆ چێژ وەرگرتن و تێگەیشتنی لەپەیامی هونەرییانەی دەقەکە. لەبەرچاوگرتنی ئەم پێوەندییە- کە جۆرێکیشە لە گرنگیدان بە خوێنەر- خەمێکە لە خەمەکانی ڕۆماننووس، هەروەکو لەتێڕوانینی نووسەر بۆ پرۆسەی داهێنان دەرکەوت.

٢-٣: ئامادەبوونی ڕەخنە:

لێرەدا مەبەستمان لەو ئاماژەکردنانەی ڕۆماننووسە بە ڕۆڵی ڕەخنەگر و کردەی ڕەخنەی ئەدەبی و تێکهەڵکێش کردنی چەند کێشەیەکی ئەم بوارەی ئەدەبناسی بە ناوەرۆکی بابەتییانەی دەقەکەی. لەم میانەدا چەند ڕواڵەتێکی ئەم جۆرە ئاماژە کردنانە لە دەقی (ناوێ لەم تێکستە بنێ) بەدی دەکەین. بۆ نموونە لە کۆتایی پاری حەوتەمی دەقەکەدا ڕەخنە لەگوتاری ڕەخنەیی دەگرێت کە «بەهانای بەرهەمە نوێیە ڕەسەنەکانەوە نایەت!! چونکە ئاڵاوەتە کێشەی ئەکادیمی و شیکردنەوەی تیۆرەکان..» (٤٢). بەر لەم ڕەخنەیەش داوای لە ڕەخنەگر کردووە کە لە ڕوانگەیەکی ئیستێتیکییەوە تەماشای دەقی ئەدەبی بکات و لە شیکردنەوە و هەڵسەنگاندنیشدا «واز لە شارچێتی و دۆگمایی بێنێ» (٤٣). هەندێ جاریش چەند بابەتێکی ڕەخنەیی گشتی دەخاتە ڕوو، بۆ نموونە قسە لەسەر ئامادەبوونی هونەرییانەی واقیع دەکات لەنێو بەرهەمی هونەریدا و

بۆچوونی خۆی ئاوا دەخاتەڕوو «واقیـعیـەت لەهونەردا ئەوە نییە کە بوونی مادە (MATRIAL) هەیە و بەس؛ بەڵکو ئەو بوونەشە کە ئافریدەکارەکەی بەڕەنگ، بەوشە، بەهێڵ، بەتەن و بۆشایی، بە جووڵە و سێبەر و ڕووناکی بنیاتی دەنێت و...» (٤٤).

دیارە.. هێنانە ناوەوەی ئەم جـۆرە بۆچوونانە بێ مەبەست و پەیام نییە، بەڵکو هەوڵێکی دیکەی نووسەرە بۆ یارمەتیدانی خـوێنەر بۆ چۆنێتی و چەندایەتی مامەڵەکردنی لەگەڵ دەقەکەدا، بەدەربڕینێکی دی زەمینە خۆش کردنی زەین و زەوقی خوینەرە بۆ ئاشنابوونی بە ئەدگارە ئیستێتیکییەکانی تێکستەکە.

٣- دەقی (ناوێ لەم تێکستە بنێ) لە بەرانبەر ڕەخنەکانی میتاڕۆماندا

بەشێوەیەکی گشتی میتاڕۆمان بەو ئەدگارە هونەری و بنیادە بابەتییەی خۆی کە پتر لەسەر بەزاندنی سنوور و بنەماکانی ڕۆمان کاری کردووە، ڕووبەڕووی ڕەخنەی هەندێ لە ڕەخنەگران بۆتەوە. هەڵبەتە ئەم ڕەخنانە زیاتر لە شیکردنەوە و هەڵسەنگاندنی ئەو جۆرە دەقانەدا خراونەتە ڕوو کە بەشێوەیەک لەشێوەکان بەمیتاڕۆمان (meta fiction) پۆلین کراون. بۆ نموونە ڕەخنەگر (بەرنارد بەرگۆنزی) لەگەڵ ئەوەی دان بەوەدا دەنێت کە ڕۆمانی (ساختەکارانی پارە)ی (ئاندرێ جید) بەرهەمێکی جوان و شاکارە، بەڵام لەگەڵ ئەمەشدا پێی وایە دەقێکی سارد و سڕە،(٤٥) بەو مانایەی پتر جەختی لە ئیستێتیکای فۆرمی خۆی کردۆتەوە و(٤٦) کەمتر ئاوڕی لە کێشە و بەهایەکی مرۆیی داوەتەوە. لەم چوارەچێوەیەدا (دێڤید لۆدج) ئاماژە بۆ ئەوە دەکات لەو ڕۆمانانەی کە زیاتر هەوڵێکی ئەزموونگەرییان لەخۆ گرتووە، خۆمژیل کردن بە تەکنیک و پتر کارکردن بۆ داهێنانی شێوازێکی نوێی دەقنووسین، بووەتە هۆی ئەوەی کە هزر و بەها مرۆییەکان ئامادەبوونێکی ئەوتۆیان لە دەقدا نەبێت، هەر بۆیە ناوبراو دەگاتە ئەو ئەنجامەی کە مردنی ئەم جۆرە دەقانە ڕابگەیەنێت(٤٧)، هەر لەم میانەشدا ڕەخنەگر (د. موحسین موسەوی) ئەم جۆرە دەقانە بە جۆرێک لە «سەرقاڵبوونێکی خودی و ڕۆچوون و مژیلبوونێکی هونەری زەینی» (٤٨) لە قەڵەم دەدات و کەواتە میتاڕۆمان ڕاستەوخۆ ڕەخنەی ئەوەی لێ دەگیرێت کە پتر «نقووم بوونێکی خودییە» (٤٩). ئەم خودییەی میتاڕۆمان پتر بە دوو مەبەست بەکارهێنراوە:

بەمانایەک کە دەق سەرقاڵی کێشەی گۆڕانکاری و نوێکارییەکانی تەکنیکی و هونەری ڕۆمان دەبێت. بەمانایەکی تریش کە (خودی نووسەر) لەمیانی دەقەکەیدا پتر ئەزموونی خودی خۆی لە ڕۆماننووسین و پێکهەڵگرێدانی ئەم ئەزموونە بە بیۆگرافیای خۆیەوە بەرجەستە دەکات.

کاتێ وەکو میتاڕۆمانێک سەرنجی دەقی (ناوێ لەم تێکستە بنێ)ی (عەبدوڵڵا سەڕاج) دەدەین، تێبینی دەکەین نووسەر لە پرۆسەی بەمیتاڕۆمانکردنی دەقەکەیدا، توانیویەتی جۆرە هاوسەنگییەک لەنێوان لایەنی ئیستێتیکی و ناوەڕۆکی مرۆییانەی دەقەکەی خۆی ڕابگرێت، بەو مانایەی کە ڕۆماننووس لەگەڵ مەزراندنی تەکنیکی نوێی ڕۆماننووسیندا کە زیاتر گەمەیەکی ئیستێتیکییە، چەندین کێشەی سیاسی و کۆمەڵایەتی و شارستانێتی تێکەڵکێشی بنیادی بابەتیانەی دەقەکەی خۆی کردووە، بۆ نموونە لە ئاستە نەتەوەییەکەدا ئاماژەی بە دابەشکردنی کوردستان و مەرگەساتی کیمیابارانکردنی هەڵەبجە کردووە(٥٠). بۆ نموونە لە پاری سێیەمدا و لەلاپەڕە(٥٧)دا هاتووە:

-.. ڕووی دەمم کردە «پێککا».

- تۆ دەزانی هێرۆشیما و ناکازاکی و هەڵەبجەی کوردانیش دڵتەزێنانە کۆرپە و ژن و نەهەڵاوێردا!! مرۆڤ دەخەنە دۆخی تووڕەییەکی بێ جڵەوەوە!!

لە ئاستە شارستانییەتییەکەیدا ئاماژەی بە هەندێ جیاوازی کولتووری نێوان ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوا کردووە، وەک تێڕوانینی لە ژن و سێکس و هەندێ دابونەریتی کۆمەڵایەتی، هەروەها دیدێکی ڕەخنەگرانەی دەربارەی (بەجیهانیکردن= Globalization) خستۆتەڕوو(٥١). هەر بۆ نموونە لەمیانی ئەم گفتوگۆیەی نێوان (ئارام) و (پیککا)دا لایەنێکی ئەم دیدە ڕەخنەگرانەیە بەدی دەکەین:

«پێککا پشتی لەڕۆژەکە و ڕووی لەمن دانیشتبوو. کەسانی شێوە و ڕەنگ جودا جودا بە وێدا گوزەریان دەکرد دەمی لێنام.

- ڕاستە ئەو بە جیهانیکردنە (GLOBALIZATION) دنیای کردۆتە گوندێک

وەکو دەڵێین!

- منیش پێم گوت: لەگەڵ سوودیدا، پێککا دیاردەی گەند و خراپیش پەخش دەکاتەوە. تۆ دە بڕوانە ئەو جووتەی کە، جگەرەی هۆش سڕکەر دەکێشن. خۆ لە سێکس لادەر و شاز هەر مەپرسە» (٥٢).

ڕاستە ئامادەبوونی ئەم جۆرە کێشە و بابەتانە، بەشێوەیەکن نەبوونەتە تەوەری سەرەکی دەقەکە، بەڵام ئەوەی لێرەدا جێگای سەرنجە، ئەوەیە کە ڕۆماننووس بە خستنەڕوو و وروژاندنی ئەم جۆرە کێشانە- با بە کورتیش بێت - دەقی (ناوێ لەم تێکستە بنێ)ی لەو حاڵەتە دەرکردووە کە وەک میتارۆمانێک تەنیا (خۆماندووکردنێکی فۆرمالیستیانە) (٥٣) بێت بۆ نووسەر و «شەکەت کردنێکی ئیستێتیکییانە» (٥٤) بێت بۆ خوێنەر، هەروەک هەندێ لە دەقەکانی سەر بەمیتارۆمان کەوتوونەتە نێو ئەو حاڵەتەوە.

لێرەوە دەتوانین بڵێین (عەبدوڵڵا سەراج) تا ڕادەیەکی زۆر توانیویەتی خۆی لە رووە نێگەتیڤەکانی میتارۆمان بپارێزێت، بەوەی کە کێشەی نەتەوایەتی و مرۆیی هاوکات ئاوێتەی چەند بنەمایەکی هونەری میتارۆمان بکات. بە دەربڕینێکی دی ڕۆماننووس لە پاڵ ئیشکردنی بۆ پێکڤەگرێدانی دەق و ژیان، هاوکات ئیشی لەنێو ژانری ڕۆمانیشدا کردووە، جارێک وەک ڕەخنەگرێک و جارێکیش وەک تیۆریستکارێک دید و بۆچوونی خۆی سەبارەت پرۆسەی داهێنان بەگشتی و هونەری ڕۆماننووسین بەتایبەتی خستۆتەڕوو، ئەمەش زێدەباری ڕادەی هۆشمەندی هونەری و ڕەخنەییانەی ڕۆماننووس و ڤیان و شیانی ئەزموونگەرییانەی دەخاتەڕوو، هاوشانکردنی ڕۆمانی کوردیشە لەگەڵ دەقی میللەتانی دی و هەنگاونانە بەرەو نوێکردنەوەی دەقی ئەدەبی کوردی، کە خۆی لەخۆیدا ڕوویەکی گۆڕان و زیندووی دەقی ڕۆمانی کوردی بەرجەستە دەکات.

ئەنجام

١- ئامادەبوونی چەند ئەدگار و بنەمایەکی میتارۆمان لە دەقی (ناوێ لەم تێکستە بنێ)دا بەشێوەیەکە دەکرێ بڵێین، ئەم دەقە نموونەیەکی دیاری میتارۆمانە لە ئەدەبی کوردیدا.

٢- عەبدوڵڵا سەراج زیاتر لە ڕێگای سێ بنەماوە، دەقی ناوبراوی خۆی کردۆتە میتارۆمان کە بریتین لە:

- پێوەندیکردن بە خوێنەرەوە.
- ڕۆمان لەنێو ڕۆماندا.
- ئامادەبوونی هۆشمەندیی ڕەخنەیی.

٣- عەبدوڵڵا سەراج لە دارشتنی دەقەکەیدا توانیوێتی جۆرە هاوسەنگییەک لەنێوان گەمەی ئیستێتیکی و بەهای مرۆییانە بپارێزێت، کە زۆرجار نەبوونی ئەم هاوسەنگییە لە هەندێ دەقی میتارۆماندا بووەتە ڕەخنەیەک بەسەر میتارۆمانەوە.

پەراوێزەکان:

١- ميخائيل باختين، الملحمة والرواية، ت: د. جمال شحيد، ص١٩.

٢- روجر الان، الرواية العربية، ت: حصة ابراهيم المنيف، ص١٩.

٣- هەمان سەرچاوە و لاپەڕە.

٤- هەمان سەرچاوە و لاپەڕە.

٥- نهاد التكرلي، الرواية الفرنسية الجديدة، الجزء الأول، ص٤١، ٤٢.

٦- عباس عبد جاسم، ماوراء السرد، ماوراء الرواية، ص٢٣.

٧- باتريشيياوج، ماوراء القصة، ت: عبدالحميد دفار، مجلة (الثقافة الأجنبية) ع(١) ١٩٩٨، ص٧٤.

هەڵبەتە پێش ئەم مێژووەش میتارۆمان وەک بەرهەم هەبووە، بۆ نموونە هەندێ لە ڕەخنەگران پێیان وایە ڕۆماننووس (لۆرنس ستیرن) بەڕۆمانی (تریسترام شاندی ١٧٦٠-١٧٦٧) بە پێشەنگی میتارۆمان دادەنرێ بڕوانە: جیرمی هوثرن، مدخل لدراسة الرواية، ت: غازي درويش عطية، ص٣٤.

٨- باتریشیياوج، سەرچاوەی پێشوون، ل٧٣.

٩- بڕوانە: هەمان سەرچاوەی پێشوو، هەمان لاپەڕە.

١٠- د. محمد عناني، المصطلحات الأدبية الحديثة (دراسة ومعجم)، ص٥٤.

١١- بڕوانە: جیرمی هوثرن، سەرچاوەی پێشوو، ل٣٤.

١٢- محمد عناني، سەرچاوەی پێشوو، ل٥٤.

١٣- هەمان سەرچاوەی پێشوو و لاپەڕە.

١٤- هەمان سەرچاوەی پێشوو و لاپەرە.
١٥- جيرالد برنس، المصطلح السردي، ص١٣٠.
١٦- بروانە: روبرت فريدمان، ماوراء الرواية في أمريكا، ت: حسون المصباحي، صبار السعدون، مجلة (آفاق عربية) ع(٥) ١٩٩١، ص٩٦.
١٧- بروانە: د. محمد عنانی، سەرچاوەی پێشوو، ل٥٦، ٥٧.
١٨- مالكوم برادبري، الرواية اليوم، ت: احمد عمر شاهين، ص٩٦.
١٩- باتريشيياوج، سەرچاوەی پێشوو.
٢٠- عباس عبد جاسم، ماوراء السرد، ماوراء الرواية، ص٢٤.
٢١- نهاد التكرلي، الرواية الفرنسية الجديدة، الجزء الثاني، ص٧٤.
٢٢- هەمان سەرچاوەی پێشوو، ص٦-٦٥.
٢٣- بروانە: هەمان سەرچاوەی پێشوو، ص٧٤، ٧٥، ٧٦.
٢٤- حسين پاينده، تیۆری ڕۆمان، و: محەمەد کەریم، له ١٩٤.
٢٥- بروانە: (محمد عنانی) سەرچاوەی پێشوو، ل٥٤.
٢٦- مالكوم برادبری، سەرچاوەی پێشوو، ل٨٥.
٢٧- برنارد برغونزي، ماوراء الرواية، ت حسون المصباحي، صبار السعدون، مجلة (آفاق عربية) ع(٥) ١٩٩١، ص٩٤.
٢٨- بروانە: هەمان سەرچاوە و لاپەرە.
٢٩- بروانە: هەمان سەرچاوە، ل٩٣.
٣٠- بروانە: مزاحم الطائي، دراسات في أوانها، ص٢٦٥.
٣١- بروانە: نهاد التكرلي، الرواية الفرنسية الجديدة، الجزء الثاني، ص٦٥.
٣٢- فاضل العزاوي، ملاحظات أولية لكتابة موضوع حول الرواية المضادة، جريدة (الاديب). ع (١٢٤) ٢٠٠٦/٦/٢١، ص١١.

* له دیدارێکی تایبەتدا له ٢٠٠٧/٤/١٣ لەبارەگای یەکێتی نووسەرانی کورد لقی هەولێر (سەڕاج) ئاماژەی بەوەدا که خۆی هیچ زاراوەیەکی لەسەر بەرگی کتێبەکە دانەناوە و کارمەندانی دەزگای (ئاراس) لەسەری نووسیویانە (ڕۆمان).

** عەبدوڵلا سەڕاج بەر لەم بەرهەمە له دەقەکانی پێشووتریشیدا پتر وەک چیرۆکنووس و ڕۆماننووسێکی ئەزموونگەر ناسراوە و بەر له ڕۆمانەکانی له چیرۆکەکانیدا سیماو ئەدگاری میتاچیرۆک و میتاڕۆمان بەدی دەکرێت. بۆ زیاتر ئاشنابوون بەم لایەنە بروانە: زاهیر ڕۆژبەیانی، چیرۆکی هونەری کوردی، لاپەڕەکانی ٩٨-٩٩.

٣٣- عەبدوڵلا سەڕاج، ناوێ لەم تێکستە بنێ، ل٣٠.
٣٤- هەمان سەرچاوە، ل٣٢.
٣٥- هەمان سەرچاوە، ل٥٤.
٣٦- هەمان سەرچاوە، ل٨٨، ٨٩.
٣٧- هەمان سەرچاوە، ل١٩٩.
٣٨- هەمان سەرچاوە، ل٢٦، ٢٧.
٣٩- هەمان سەرچاوە، ل١٣١.
٤٠- هەمان سەرچاوە، ل١٥١.
٤١- هەمان سەرچاوە، ل١٣٠.
٤٢- هەمان سەرچاوە، ل١٥٢.
٤٣- هەمان سەرچاوە، ل٥٢.
٤٤- هەمان سەرچاوە، ل١٣٠
٤٥- برنارد برغونزي، سەرچاوەی پێشوو، ل٩٣.
٤٦- هەمان سەرچاوە و لاپەرە.
٤٧- مالكوم برادبری، سەرچاوەی پێشوو، ل٩١-٩٢.
٤٨- د. محسن جاسم الموسوي، رواية النص، مجلة (الأقلام) ع(٥) ١٩٨٨، ص٨.
٤٩- هەمان سەرچاوە، ل١١.
٥٠- عەبدوڵلا سەڕاج، سەرچاوەی پێشوو، ل٤٥، ٤٦، ٤٧.
٥١- هەمان سەرچاوە، ل٩، ١١، ١٢، ٥٤، ١٨٢، ١٨٥.
٥٢- عەبدوڵلا سەڕاج سەرچاوەی پێشوو، ل١٨٢.
٥٣- د. محسن جاسم الموسوي، سەرچاوەی پێشوو، ل٧.
٥٤- هەمان سەرچاوە و لاپەرە.